

# BANA DOKUNMAYAN YILAN BİN YAŞASIN

## TİYATRO ALIMLAMASINDA TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ETKENLER

*Zehra İPŞİROĞLU\**

### **Tiyatroda alımlama**

Tiyatroda alımlama, aynı oyuna sahnelendiği dönemin toplumsal ve kültürel koşullarına ve ortamına göre farklı açılardan, farklı biçimlerde yaklaşılması çağımıza özgü bir tiyatro anlayışını dile getiriyor. Bu yaklaşım klasik oyunların yeniden okunmasını sağlıyor. Modern oyunlar ise, soyut yapıları gereği sahne yönetmenlerini ve dramaturglarını yeni sahne yorumlarına neredeyse özendiriyor. Buna Max Frisch'in 'Biedermann ve Kundakçılar'ını örnek getirmek istiyorum. Soyut bir yapısı olan bu oyunda bireyi kısıkaç altına alan baskıcı dönemlere ya da totaliter yönetimlere gönderme yapılıyor. Bu da oyunun koşullara ve ortama göre farklı biçimlerde yorumlanmasına yol açıyor. Max Frisch bir yazında bunu çeşitli örneklere dile getirir.<sup>1</sup> Oyun Fransa'da sahnelendiğinde Fransa'nın koşullarına sıkı sıkıya bağlı bir taşlamaya gidildiğinden oyunu yeterince anlayamadığını, New York'ta Biedermann'ın Amerikalı bir iş adamı olarak yorumlandığını, Londra'da ise kendini gentleman sanan tipik bir İngiliz olarak ele alındığını anlatıyor. Yazıldığı dönemde örneğin Fransa'da, Amerika'da değişik okumaları ve tartışmaları gündeme getiren bu oyun, günümüz Almanya ve Türkiye'sinde ne tür yeni okumalara ve yorumlara yol açabiliyor? Farklı toplumsal ve kültürel ortamlarda bu oyun bizlere ne söylüyor? Bu soruları yanıtlamaya çalışırken, hem son bir yıl içinde Berlin ve Köln'de izlediğim değişik sahne yorumlarına değineceğim, hem de Türkiye'deki koşulları gözönüne alarak bizde bu oyunun ne tür yeni okumalara yol açabileceğinin üzerinde duracağım.

### **Oyun metnine eleştirel bir yaklaşım**

'Kundakçılar'da sıradan vatandaş Biedermann'ın ansızın kapısını çalıp içeri sızan şiddetin durdurulamaz yükselişi anlatılır. Biedermann'ın ve eşi Babette'nin evlerini yakıp, her ikisini de cehenneme yollayan kundakçılar bu şiddetin sözcüleridir. Şiddet deprem ya da tayfun gibi insanın önüne kolay kolay geçemeyeceği doğal bir olgu mu, yoksa onu çağıran ve

---

\* Prof. Dr., Duisburg-Essen Üniversitesi, Türkçe Bölümü

yaşatan insanın kendisi mi? Aziz Nesin'in 'Ah Biz Eşekler' masalında kurtun geldiğini ve kendisini yiyeceğini gördüğü halde 'inşallah kurt değildir. Yok canım niye kurt olsun, herhalde kurt değildir' diye kendini avutan eşek gibi, Biedermann da onu göz göre göre tehdit eden kundakçıları 'kundakçı değillerdir canım, niye kundakçı olsunlar, olsa olsa kundakçı rolüne girmiş şakacı insanlardır' diye evine buyur eder, onlara yatacak yer verir, karınlarını doyurur, ziyafet sofralarını hazırlar, kısaca ikramda hiç kusur etmez. Sonunda evini yakmaları için kibriti bile kendisi tutuşturur ellerine.

Kim bu Biedermann, gözü nasıl böylesine bağlanmış? Bir aptal, bir korkak mı, yoksa bana dokunmayan yılan bin yaşasın hesabı mı yapmakta? Nedir onu kundakçılara karşı koymaya alıkoyan güç?

Frisch bir yazısında Biedermann'ın ikiyüzlülüğüne dikkati çeker<sup>1</sup>, çünkü o iyi bir insan olmadığı halde, sözgelimi kendi yanında çalışanları acımasızca ezer, iyiymiş gibi görünmek ister; yalnızca başkalarını değil, kendisini de kandırır, kundakçılara kucak açmakla da vicdanını rahatlatır. Böylece kendi tuzağını kendi hazırlar. Frisch Hitler Almanya'sını düşünerek yazdığı bu oyunda faşizmin önüne geçilmez tırmanışını sıradan vatandaşın aymazlığında görür. Sıradan vatandaş kötü vicdanı, pısrıklığı, korkaklığı, ikiyüzlüğü, umursamazlığıyla faşizme neredeyse kucak açmıştır. Bu açıdan faşizmin yükselişinin birinci sorumlusu o'dur. Kara güldürü biçiminde gelişen oyun aymazlık sorununu Biedermann'ın kişiliğinde odaklaştırıyor. Biedermann her yerde, her zaman raslayabileceğimiz herkeştir.

Bugünün açısından Frisch'in oyununa baktığımızda, oyunun zayıf noktasının, faşizm olgusunu tek yönlü ve öznel bir açıdan dile getirilişi olduğunu söyleyebiliriz. Faşizmin yükselişinde küçük burjuva kesiminin aymazlığı kadar ekonomik, sosyal sorunların da rol oynadığı açık. Yazar oyununda Biedermann'ı odak noktası yaptığından, bu sorunları görmezden geliyor.

Sözgelimi kundakçılar neden kundakçılık yapmakta, kime hizmet etmekte ya da neye başkaldırmakta bu soruların açıkta kalması, metne özellikle günümüzde eleştirel bir yaklaşımı koşulluyor. İşte bu noktada sahne yorumunda metini güncelleştirmekten kaçınmayan özgür bir yaklaşımın bu sorunun üstesinden gelebileceğini düşünüyorum. Bu açıdan metinle bugünün gözüyle hesaplaşan bir dramaturgi çalışması ilginç sonuçlara yol açabilir. Burada önemli olan, oyuna aşırı öznel olanın sınırlarını aşan bu açıdan da tekboyutlu kırıntı politik bir boyutun getirilebilmesi.

## **Almanya’da ‘Kundakçılar’**

Berliner Ensemble ve Köln Horizont Theater’de izlediğim yorumlarda oyunun orijinaline bağlı kalan bir yaklaşım benimsenmişti. Ancak Horizont Theater’de oyun TV eğlence programlarından alışık olduğumuz çeşitli güldürü numaralarıyla, dans ve müzikle yüzeysel bir komediye dönüştürülürken, Berlin’de ( yönetmen: Cornelia Cromholz) anlamı ve iletisi ciddiye alınarak güncelleştirilmeye çalışılmıştı. Bu yorumda oyunun Biedermann’ın kişiliğinde odaklaşan soyut yapısı bozulmadan bugüne gönderme yapan ipuçları veriliyordu. Kedinin fareyle oynaması gibi Biedermann’la oynayan kundakcının dazlak kafa bir yağ tulumu görünümlü bir neonazi olarak yorumlanması buna örnek getirilebilir. Biedermann’a gelince hem astığı astık kestiği kestik, otoriter, neredeyse faşizan, hem çıkarıcı ve üçkağıtçı, hem de gölgesinden bile korkacak kadar ürkek bir tip olarak çizilmişti. Öte yandan Berliner Ensemble’in geleneğine sadık kalan Brecht’iyen bir oyunculuk anlayışıyla her tipin toplumdaki belli bir davranışı, söylemi dile getirmesini, oyunu gene günümüze taşıyan temel özellikler olarak görebiliriz.

Gene de bana yalnız Köln’de değil Berlin’deki sahnelemede de yetersiz gelen, her iki oyunun da günümüz izleyicisinin gerçeklerinden ve sorunlarından uzak bir çerçeve içinde sınırlandırılması oldu. Nitekim B. Ensemble’de ırkçılık, yabancı düşmanlığı gibi güncel konulara sadece şöyle bir değiniliyor, ama üzerine yeterince gidilmiyordu. Oysa özellikle Almanya’da gerçekleştirilen güncel bir sahne uyarlamasında ırkçılık gibi gündemden bir türlü çıkmayan çarpıcı bir konu gerçekten oyunun eksenini oluşturabilirdi. Örneğin insanların beyinlerinin içine girerek günümüz yaşamını yönlendiren medyada odaklaşan bir sahne yorumu oyuna yeni bir boyut kazandırabilirdi. TV aracılığıyla toplumda yabancılara, özellikle de Türklere yapılan saldırılar ve kundaklama olayları gündeme getirilebileceği gibi bu olaylar üzerine tartışan politikacıların ya da sıradan vatandaşların çeşitli söylemlerine de yer verilebilirdi. Sözelimi doğrudan yabancılara karşı düşmanlığı körükleyen milliyetçi ya da dinci söylem ya da hoşgörü maskesi ardında gene de ayrımcılığı duyumsatan liberal söylem gibi. Buna bir de Biedermann’ın ayrımcılığı kışkırtıcı görüşlerini de eklediğimizde, oyun birden‘bana dokunmayan yılan bin yaşasın’ izleğini çeşitli katmanlarda bugüne taşıyarak yepyeni bir boyut kazandırabilirdi. Günümüz gerçekleriyle yoğun bir hesaplaşmayı gündeme getiren böylesine bir yaklaşımı Frisch’in güncelliğini aslında hiç de yitirmemiş olan oyununun gerçekten hakettiğini düşünüyorum.

Son olarak Köln Schauspielhaus’da izlediğim yorumda (yönetmen: Fischer Fels) diğer yorumların tersine şaşırtıcı bir buluşla metinden uzaklaşarak çok cessus ve özgür bir yaklaşım getirilmişti. Bu yorumda Biedermann kara bir güldürü çerçevesinde petrol kralı

Bush'a kundakçılar ise Bin Ladin ve Saddam'a dönüştürülmüştü. Kısaca çıkarı uğuruna kundakçıları evinde konuk ederek ateşle oynayan Biedermann, politik, ekonomik ve medyatik güçleri elinde tutmaya çalışan bir dev olarak çizilmişti, günümüzün Bush'u. Arka planda milli marş eşliğinde savaş uçaklarının sesleri duyulurken Biedermann Bush küçük hesaplar peşindedir. Köln izleyicisi tarafından büyük tepkiyle karşılanarak Amerikan düşmanlığıyla suçlanan çarpıcı, düşündürücü ve kışkırtıcı bir sahneleme...Sahnelemeye getirilen en önemli eleştiri de oyunun soyut yapısını bozarak yüzeyselleştirmesi.<sup>1</sup> Bütün bu eleştirilere karşın Köln'deki yorumun oyunun tek boyutluğunu kırma açısından çok başarılı olduğu söylenilebilir.

### **Türkiye'de, Kundakçılar**

Bizim açımızdan 'Kundakçılar'ın güncelliğini uzun bir süredir sürdürdüğü sanırım tartışma götürmez. 'Kundakçılar' üzerine yazdıklarına baktığımda yaklaşık on yıllık bir sürenin geçtiğini görüyorum. 1997'de M.Sanat'da bu konuda çıkan yazım düşündürücü. 'Bizim açımızdan çok güncel olan bu oyunu bugün yeni gözle okurken, 'Müslümanlar içinizdeki hırsı, kini ve nefreti eksik etmesinler, laik olduğumu sakın sanmayın.İnancımıza saygı duyulmadığı bir ortamda içim kan ağlayarak 10 kasım törenlerine katıldım' diyebilen Kayseri Belediye Başkanı Karatepe'nin konuşmasını 'Canım ben onu tanırım içinde kötülük yoktur.Basın sözlerini abartıyor, o çok demokrat bir adamdır' diye yorumlayabilen Yenyüzyılın liberal yazarını düşünüyorum.Tehlikeyi gözgöre göre görmezden gelen bu tür aydınlar kendi görüşlerine karşı çıkararak kundakçılarla savaşanları da kolaylıkla 'anti demokrat', 'Kemalist', 'Modası geçmiş solcu' diye suçlayabiliyorlar' (Ergun Balcı Cumhuriyet 14.11.1996).İşte alın size günümüz Biedermann'ı'.

Bugünün, yani 2000'li yılların Biedermann'ı sanırım doksanların Biedermann'ına aşık atıyor. Doksanlı yıllarda ona şurada burada arada bir rasladığımızda, kimi kez başımızı çeviriyor, kimi kez de bir tepki gösteriyorduk. Bugünse öylesine şişti, yayıldı ve yaşamımızın doğal bir parçası haline geldi ki, onu görmüyoruz bile. Önümüz arkamız, sağımız solumuz Biedermann'larla dolu. Günlük yaşamın hay huyu içinde sokakta, evde, televizyonda her an, her dakika karşımızda. Öyleyse kim Biedermann? İçimizden biri mi, yoksa birileri mi, yoksa yoksa.... biz kendimiz miyiz? Başka bir deyişle hepimizin içinde azıcık Biedermannlık yok mu? Bu sorular bu oyunla yeniden hesaplaşmayı, metni yeni bir gözle okumayı ve yorumlamayı, kısaca oyunu günümüz Türkiye'si'ne taşımayı neredeyse zorunlu kılıyor.

Şu bir gerçek ki, Biedermann'ın eline olanak geçtiğinde insanları ölesiye ezip hırpalayan, korkutulunca da, en küçük tehlike karşısında sinen otoriter kişiliği bizim

insanımıza çok yakın. Ama burada önemli olan onun otoriter ve çıkarıcı kişiliğinin belli bir ortamın ve koşulların ürünü olduğunun vurgulanabilmesi. Demokrasinin bir türlü tam yeşeremediği bir toplumun Biedermann'ı nasıl bir insan olacak, kucak açtığı kundakçılar hangi güçlerin sözcüleri olarak yorumlanabilir? Bu sorular ister istemez köktendincilik, İslami terörizm gibi sorunları gündeme getiriyor. Bu bağlamda sıradan vatandaşın (Biedermann) aymazlığı, giderek yükselen tehlike (İslami terörizm) ve bozuk bir devlet yapılanmasının (Biedermann'ı kıskaç altına alan, böylelikle onun kundakçıları elevermesini engelleyen güvenlik güçleri) bütünleşebileceğini düşünüyorum. Sözelimi köktendinci bir yönetim gücü bütünüyle ele geçirmek için kundaklama olaylarıyla anarşik bir ortam yaratabilir. Böylece Biedermann yalnız kundakıcılardan değil, aynı zamanda vatandaşın güvenliğinden sorumlu olan devlet yapılanmasından da korkmaktadır. Max Frisch'de antik bir koro parodisi çerçevesi içinde olaylara seyirci kalan ama karışmayan bir uyarıcı görevi gören koroya bu doğrultuda farklı bir işlev yüklenilebileceğini düşünüyorum..Buna göre güvenlik güçleri sıfatıyla kundakçıların peşine düşen koro olaylara sadece izleyici kalarak, daha somut bir deyişle gözyumarak ikili oynayacaktır. Böylesine ‚Brechtien‘ bir yaklaşım Biedermann'nın otoriter kişiliğini içinde yaşadığı koşulların ürünü olarak göstererek oyunun tekboyutluğunu kıracaktır.

Kuşkusuz bizim açımızdan oyunu güncelleştiren başka yorumlar da düşünülebilir. Örneğin Biedermann'ı gerçekleri görmezden gelen tipik bir küçük burjuva olarak değil de, vicdan azabı çeken bir aydın olarak da gözümüzün önüne getirebiliriz. Bunun nedenini de orijinal metinde olduğu gibi başkalarını ezen otoriter kişiliğine değil de giderek çürüyen bir politik yönetimin karşısında eli kolu bağlı olmasına, yani iç değil dış nedenlere bağlayabiliriz. Ya da daha da somutlaştırarak Biedermann'ın davranışını bu dünyanın değiştirilebileceğine olan inancının tükenmesiyle, yıkılan umutlarıyla açıklayabiliriz. Biedermann politik gelişmelerin altında öylesine ezilir ki, sisteme başkaldıran yıkıcı güçleri kendi yaşamı pahasına bile olsa sonuna değin destekler. Kundakçıları evine buyur etmekle oynadığı rolün bilincindedir.Tehlikenin de bilincindedir.Gene de durmaz. Dahası kundakçılara evini açan Biedermann onlarla savaşımlarla alay ettiği gibi, kundakçılara karşı olanları da sistem yanlısı olmakla suçlar. Çünkü o demokrasi adına kundakçıların desteklenmesi gerektiğine inanır. Günümüz Türkiye'sindeki solcu aydınların bir kesimine oldukça sert bir eleştiri getiren bu yorumda da amacın Frisch'in metnin özneliğinin ve tekboyutluğunun aşılması olduğu söylenebilir.

**Abstract**

In this article the writer analyzes Max Frisch's *The Firebugs* (*Biedermann und die Brandstifter*) and explains how the play has been interpreted differently in various contexts.